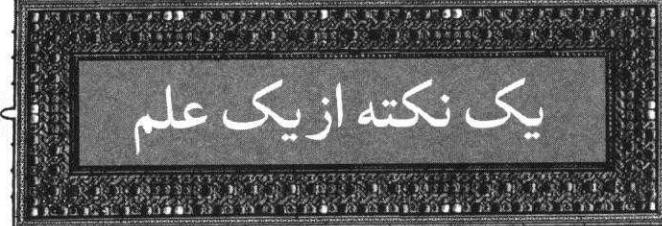


هدایتگان که لشکر را بود پاید که
بایشک تا اگر نیکویی قدم و شوک
و بدان سبب اینان بود گویند
بر راست اینان و مقدمان اینان
را حمته حاصل شد و کسی از هیل
بر زبان خویش خود گویند و سرمهی
پیون مکار خویش را رفانی کند و یا
بواسطه ای که جایت نیوفند و سرمهی
بد مقدم خویش را تکاه ندارد و از حد تحیث
کنکر او را مالش پاییدارند تا مهندز
کنند پیدار راشد.



ملوک شیعه‌ری و ورامین در دوره ایلخانی

احمد خامه‌یار

دکتری تاریخ تدن اسلامی و پژوهشگر

در سده هفتم هجری، ریاست و حکمرانی ری و توابع آن از جمله ورامین را چند تن از رجال یک خاندان سادات علوی حسینی به توارث از یکدیگر بر عهده داشته‌اند که در برخی منابع، از آن‌ها به عنوان ملوک ری یاد شده است. آگاهی‌های موجود درباره این خاندان در منابع تاریخی، بسیار اندک و پراکنده است و درواقع می‌توان ملوک ری را یک خاندان ناشناخته به شمار آورد. در این نوشتار، به معرفی اجمالی این خاندان می‌پردازم.

از میان اجداد این خاندان، احتمالاً نخستین کسی که به ورامین مهاجرت کرد، شخصی به نام «علی کیاکی» بوده که ابن عنبه ازوی با عنوان «جَد ملُوك رِي» یاد کرده است (ابن عنبه، ۱۴۲۳ق/۱۳۹۰ش: ۳۸۴). مروزی و صاحب شجره مبارکه ازوی با نسبت «طبری» یاد کرده‌اند (مروزی علوی، ۱۴۲۸ق/۱۳۸۵ش: ۷۴؛ فخر رازی (منسوب به)، ۱۴۱۹ق/۱۳۷۷ش: ۱۶۱) که اصالت طبرستانی وی را نشان می‌دهد؛ لقب «کیاکی» وی نیز تعلق وی به خطه شمال ایران را می‌رساند؛ ضمن آن که درباره «علی بن ابراهیم بن اسماعیل المنقذی»، از اجداد همین شخص، گفته‌اند که اعقاب فراوانی در طبرستان داشته است (همانجا).

در منابع انساب، در نسب علی کیاکی تا امام زین العابدین علیه السلام، اختلاف نظر وجود دارد. ابن عنبه، نسب کیاکی را با هفت واسطه به امام زین العابدین علیه السلام رسانیده؛ اما مروزی و صاحب شجره مبارکه دو واسطه دیگر به این نسب افزوده‌اند.^[۱] ابن طقطقی و ابن فوطی، به جای نام علی کیاکی، «کیاکی بن علی» گفته‌اند (ابن فوطی، ۱۴۱۶ق، ج ۳۶۹: ۲؛ ابن طقطقی، ۱۴۳۳ق/۱۳۹۰ش: ۲۸۵). هم‌چنین در نسب ملوک ری تا علی کیاکی نیز آشتفتگی و اختلاف نظر شدیدی وجود دارد که تشخیص نسب دقیق ملوک ری را با سختی و دشواری مواجه می‌سازد.

مروزی و صاحب شجره مبارکه، برای علی کیاکی، سه فرزند دارای نسل نام بردۀ‌اند که دو تن از آن‌ها عبدالله ملقب به الناصر و ابوطالب بوده‌اند و نام فرزند سوم را به دو صورت «ابوزید» یا «بازید» ضبط کرده‌اند. در عمدة الطالب، پسر و پدری به نام‌های «عبدالله بن ناصر»، جایگزین «عبدالله الناصر» شده است و ابن عنبه از نسل وی، یکی از رجال علمی این خاندان را به نام عزالدین ابوالفتح محمد بن قاسم

بن محمد بن علی بن مهدی بن نوح بن عبدالله بن ناصربن علی کیاکی برشمرده و ازوی با تعبیر «الفقیه بورامین» یاد کرده است (ابن عنبه، ۱۴۲۵ق/۱۳۸۳ش: ۳۸۵).

صاحب شجره مبارکه «ابوزید» فرزند علی کیاکی راجد رؤسای ورامین دانسته و از فرزند و نوہ وی، به ترتیب به نام‌های «هادی» و «ابوزید»، با تعبیر «الرئيس بورامین» یاد کرده است (فخر رازی (منسوب به)، ۱۴۱۹ق/۱۳۷۷ش: ۱۶۱). ابن عنبه و ابن طقطق و ابن فوطی، به جای «هادی»، نام «علی» ذکر کرده‌اند (ابن عنبه، ۱۴۲۵ق/۱۳۸۳ش: ۳۸). که البته در نسب نامه‌های متاخر، «هادی» به عنوان لقب «علی» به کار رفته است. هم‌چنین ابن فوطی و ابن طقطق، میان ابوزید اول و کیاکی، دو واسطه به نام‌های «هادی» و «مانکدیم» افزوده‌اند (ابن فوطی، بی‌تا، ج ۲: ۳۶۹؛ ابن طقطق، ۱۴۳۳ق/۱۳۹۰ش: ۲۸۵).

امروزه شماری از مزارات امامزادگانی که تاکنون در منطقه ورامین باقی مانده، متعلق به افراد این خاندان دانسته شده است. به عنوان مثال، مزار سید علی کیاکی، امروزه در «جعفرآباد جنگل»، واقع در حدود ۱۷ کیلومتری ورامین قرار دارد (بنياد ایران‌شناسی، ۱۳۸۹، ج ۲: ۳۲۲). هم‌چنین بقعه امامزاده زید ابوالحسن، مدفن ابی زید بن علی کیاکی (همان: ۳۱۹) و بقعه امامزاده قاضی علی الهادی، مدفن علی بن ابی زید بن علی کیاکی دانسته شده است؛ و گفته می‌شود محله حصار قاضی ورامین به همین شخص منسوب است. به گفته ابن طقطق، حسن بن ابی زید بن علی / هادی بن ابی زید بن علی کیاکی دارای دو فرزند به نام‌های قاسم و جلال الدین محمد بوده است. قاسم دختری داشته است که در حیات پدرش، به ازدواج رضی‌الدین شحنة ورامین درآمد (ابن طقطق، ۱۴۳۳ق/۱۳۹۰ش: همان‌جا). به گفته ابن عنبه، «زهره» دختر قاسم بن جلال الدین محمد، به ازدواج پادشاه سمنان درآمد و ازوی صاحب دو فرزند به نام‌های «جلال الدین» و «شرف الدین» گردید؛ و این شرف‌الدین، پدر عارف مشهور، علاء‌الدوله سمنانی (درگذشته ۷۳۶ق) است (ابن عنبه، ۱۴۲۵ق/۱۳۸۳ش: ۳۸۵).

اما نخستین شخصیت این خاندان که ازوی با عنوان «ملک ری» یاد کرده‌اند، فخرالدین حسن فرزند جلال الدین محمد بن حسن بن ابی زید است. امروزه در روستای «ساران» شهرستان دماوند، در حد فاصل آبسرد به ایوانکی، زیارتگاهی به نام امامزاده سید فخرالدین و سید جلال الدین وجود دارد که قاعدتاً باید مدفن فخرالدین حسن و پدرش جلال الدین محمد باشد.

فخرالدین حسن دارای شش فرزند به نام‌های قاسم، عربشاه، قتلغشاه، شادبادشاه، مهدی و علاء‌الملک مرتضی بوده است. ابن طقطق درباره «مهدی» فرزند فخرالدین حسن نقل کرده است که: «کان هذا مهدی جباراً متسلطاً، رأى أبوه منه ما رأبه، فقلع عينيه بعد أن كان شمله، فلم يذهب بصره بالكلية، وبعد ذهاب بصره لم يقلع عما كان عليه من سوء المسيرة والتعرض بالملوك والأكابر، فسعى به إلى السلطان، فقتله». (ابن طقطق، ۱۴۳۳ق/۱۳۹۰ش: ۲۸۶).

جانشین فخرالدین حسن، علاء‌الدین مرتضی بوده است که ابن فوطی ازوی با عنوان «علااء‌الدین ابوالحسن المرتضی بن الحسن بن محمد بن الحسن العلوی الحسینی الرازی ملک الری» یاد کرده و نسبش را تا امام زین‌العابدین علیه السلام بیان کرده است (ابن فوطی، بی‌تا، ج ۲: ۳۶۹). ابن طقطق نیز او را ستوده و در توصیف وی نوشته است: «وأما المرتضي علاء‌الدین بن الحسن، فكان ملكاً جليلًا مهيباً، عظيم السياسة والضرامة والشهامة مقداماً، جرياً على الأمور، سيداً محششاً وجيهًا، ذات نعمة ضخمة، وأملاك سنية، وصيت

نخستین شخصیت
خاندان ملوک ری

از معاصر تاریخی
ادب معاصر تاریخی

با بیکمی، شاعر معاصر
نستان "شرف" را در یونان
معاصر تاریخی معاصر تاریخی
از میتوترین شاعران است که هم
از این داشته است. از او، تاسیل ۱۹۵۴
و پیش از آمد در ولایت کولمان
محمد بسال ۱۹۵۴ از مشاغل دولتی
باشد که از اشعار او به بیش
از پنج زبان ترجمه شده، و از خود
شده بود. بینی از اشعار شاعران روسی،
نیز شماری از اشعار شاعران روسی،
را غستاخانه اوکراینی و قراقی را به
زیان فارسی تاجیکی ترجمه کرد
است. «لله چشم» عنوان بیش
و توصیف دیوان این شاعر معاصر
تاجیک است، که در سال ۱۹۶۱ در
روشنیه بیکار رسیده. نموفه ای از
ریاعیات اور در اینجا بازی مخفی
بیفت به نهاله کل بادام شود
بدقت به رهم سنباده شام شود
که زکینه برسیم می زینی
نکما محبیت مدایم شود
ریوار محبت نهاده شود
از کنکنیش شک شد و بختور
در رسینه هزار تابعه تغیر راه
در رسینه ولی دل نویک زبان بختور
مشکل زنوریں عشق آموختن است
کارتغ بگردیدن و روشن است
مکن نوییم و نصیب من سوتمن است
ترنید نوییم و نصیب من سوتمن است

طائر، و ذیل طویل.» (ابن طقطق، ۱۴۳۳ق/۱۳۹۰ش: ۲۸۶). گفتنی است برج مقبره تاریخی معروف به «برج علاءالدوله» در شهر ورامین - مدفن علاءالدین مرتضی است که از آثار معماری شاخص دوره ایلخانی در ورامین به شمار می‌آید. این بنای تاریخی عظیم، به تقلید از برج طغرل شهری، از داخل مدور و از بیرون به شکل چند ترک ساخته شده و البته در شکوه و عظمت، به پای برج طغرل نمی‌رسد.

در بالاترین قسمت بدنۀ برج، کتیبه‌ای سراسری به خط کوفی وجود دارد که ریختگی بخش‌هایی از آن، بازخوانی متن کامل کتیبه را با مشکل مواجه ساخته است. به نظر می‌رسد در میان پژوهشگرانی که تاکنون تلاش کرده‌اند متن این کتیبه را بازخوانی کنند، بازخوانی آفای عبدالله قوچانی دقیق تربوده و براساس بازخوانی ایشان، متن کتیبه برج علاءالدوله به شرح زیر است:

«بسم الله [الر] حمن الرحيم... ذكره... أمره... [الاـ] لـام... الأنـام عـلاء الدـولـة والـدـين رـكـن الإـسـلام
والـمـسـلمـين كـهـف العـتـرة الطـاهـرـة المـرـتضـي ابنـ الـمـولـي الـأـعـظـم فـخـرـ الدـولـة والـدـين حـسـنـ الحـسـينـي الـوـرـامـينـ رـضـيـ
[ـسـوـانـ] اللـهـ عـلـيـهـ وـ[ـعـلـىـ] أـرـواـحـ أـجـدـ [ـادـهـ مـسـ] سـخـنـ الـأـكـامـ (ـ؟ـ) بـحـمـدـ وـآلـ مـصـاـبـحـ الـظـلـامـ تـوـفـيـ فـيـ رـابـعـ
صـفـرـسـنـةـ [ـخـ] سـ وـسـبـ [ـعـيـنـ] وـسـتـمـائـةـ وـقـتـ هـذـهـ الـقـبـةـ فـيـ [ـهـ] (ـ؟ـ) (ـقـوـچـانـ: ۱۳۶۷ـ).

براساس این کتیبه، نسبت علاءالدین مرتضی «حسینی ورامینی» بوده و در چهارم صفر سال ۶۷۵ق از دنیا رفته و این گند در سال ۶۸۸ق بر فراز قبر او بنا شده است. درباره فخرالدین حسن فرزند علاءالدین مرتضی، سومین حاکم ری از این خاندان، چندین منبع معاصر یکدیگر آگاهی‌هایی به دست داده‌اند. ابن طقطق درباره وی نوشته است: «ورد الحسن هذا الى المحجاز حاكماً، وكان بالري والي عليه، له رئاسة و وجاهة و تقدم و سياسة و ضرامة و شهامة» (ابن طقطق، ۱۴۳۳ق/۱۳۹۰ش: همانجا).

ابن فوطی نیز درباره زندگی نامه مختصری ازوی ارائه داده است. البته به نظر می‌رسد قصد وی ارائه زندگی نامه جدّی یعنی فخرالدین حسن پدر علاءالدین مرتضی بوده؛ چراکه در زندگی نامه نخست، نسب فخرالدین حسن اول را بیان کرده است؛ اما به هر حال، اطلاعات ارائه شده در هردو زندگی نامه، متعلق به فخرالدین حسن دوم است. به هر حال، چنان‌که از این دو زندگی نامه برمی‌آید، فخرالدین حسن در سال ۶۹۱ وارد بغداد شد و سلطان وقت (غازان خان)، امر سلطانیه را بدو تفویض کرد، و او به ساخت آنجا به بهترین وجه اهتمام ورزید و در سال ۷۰۹ در همان شهر از دنیا رفت. [۲]

اما صاحب الحوادث الجامعه، از ورود «فخرالدین رازی علوی» به همراهی «ملک امام الدین یحیی قزوینی بکری» به بغداد در سال ۶۹۳ق و تفویض امر عراق بدانها از سوی پادشاه ایلخانی سخن گفته است (ابن فوطی (منسوب به)، ۱۴۲۴ق/۲۰۰۳م: ۳۲۵). محمد الله مستوفی نیز پس از این که به خرابی ری در نتیجه نزاع مردم این شهر ویرانی آن در دوره مغول اشاره کرده، از نقش «ملک فخرالدین ری» (در برخی نسخه‌ها: ورامینی) در «عمارت اندک ری» در عهد غازان خان و اسکان جمعی از مردم در آن، سخن گفته است (مستوفی: ۵۷).

گفتنی است که آقا بزرگ طهانی از اثری به نام تزکیة الاذواح عن مواضع الاقلاح یاد کرده است که نویسنده‌ای ناشناس آن را از اخلاق ناصری خواجه نصیرالدین طوسی برگزیده و به فخرالدین حسن دوم اهدا کرده است. نسخه خطی که از این اثر که در ۷۶۴ق کتابت شده، در کتابخانه سید محمد باقریزدی در بخارا وجود داشته است و در آغاز آن، فخرالدین حسن با این اوصاف یاد شده است: «الملك الاعظم المرتضى

آخر غم است در پس در می میرم لامه چشم، ص ۱۵۵.

بیماری نوین شد وی نویزی هم کوچک بخانه تجویش عشق بده ه من

* * *

ای برق مکن زیاده تو جویی دلم!

ای باد نعم های مرا آزاد مکن!

ای بدم نعم نوشتہ بر خاکی دلم

ای بدم نویزی افکاری دلم

ای بدم نویزی افکاری دلم

٤٣٦

العالم العادل الحاكم الفاضل السيد فخرالدين الحسن بن السيد علاءالدين المرتضى بن الحسن الحسيني.»
(طهران، ج ۸: ۵۰ و ج ۴: ۱۷۱).

در منابع تاریخی، نشان چندانی از رجال و شخصیت‌های نسل‌های بعدی این خاندان به چشم نمی‌خورد؛ اما می‌دانیم که نسل ملوک ری تا به امروز ادامه یافته است و گوھی از آن‌ها در دوره‌های بعد به مناطق شمالی تهران امروزی مهاجرت کرده‌اند. گفته می‌شود بقیه امامزاده اسماعیل، واقع در محله قدیمی «زرگنده» (امروزه در حوالی قلهک در ضلع غربی خیابان شریعتی)، مدفن یکی از نوادگان ملوک ری است.^[۳]

این شجره‌نامه، احتمالاً از شجره‌نامه‌های قدیمی‌تر محفوظ نزد سادات متاخره‌میں خاندان برگرفته شده است. براساس این شجره‌نامه‌ها، فخرالدين حسن دوم فرزندی به نام شرف الدین علی داشته و نسب امامزاده اسماعیل زرگنده با چهار واسطه به این شخص می‌رسد. امروزه طوایف مختلف از سادات حوزه استان تهران، نسب خود را به واسطه امامزاده اسماعیل زرگنده، به ملوک ری می‌رسانند که از آن جمله می‌توان به طوایف میراسماعیلی^[۴]، میرمحمدی^[۵] و مرتضایی اشاره کرد.

بقیه امامزاده اسماعیل
زرگنده مدفن یکی
از نوادگان ملوک ری



برج علاءالدوله ورامين. عکس از نگارنده، به تاریخ ۲۹ اسفند ۱۳۸۹

پی نوشت:

۱. منابع پیشین. نسب مورددپذیرش ابن عنبه چنین است: «علی کیاکی بن عبدالله بن علی بن ابراهیم بن اسماعیل المتقنی بن جعفر صاحب حسن بن عبدالله بن حسین اصغرین امام زین العابدین علیه السلام». اما مروزی و صاحب شجرة مبارکه، میان عبدالله و علی بن ابراهیم، «احمد بن ابراهیم» را افروده‌اند.

۲. زندگی نامه نخست ابن فوطی درباره فخرالدین حسن چنین است: «فخرالدین ابو محمد الحسن بن محمد بن الحسن بن ابی زید للملوی الحسیف، ملک الری. من اکابر السادات العلویة، ذو الهمم العلیة والأنفس الایة، قدم بغداد وفتوح سلطان الوقت خلد الله ملکه أمر السلطانية [إليه]، فاھتم في عمرتها أحسن اهتمام، رأیته غیرمرة ولم یتفق لی أن أكتب عنه، وتوفی سنة تسع وسبعمائة بالسلطانية» (بنگرید: مجمع الآداب في معجم الألقاب، ج ۲، ص ۵۸۹؛ تلخيص مجمع الآداب، ج ۴، ص ۱۴۹).

در زندگی نامه دوم ابن فوطی درباره فخرالدین حسن نیزآمده است: «فخرالدین ابو محمد الحسن بن علاء الدین المرتضی بن الحسن العلوی الرازی، ملک الری. من الیت المؤسس علی التقوی الذی افتخر بخدمته جبریل وأهل السماوات الغلـا، سلالـة السادـة الأطهـار والأئـمة الأمـائـل الأـخـيـار والـصـدـورـالأـكـابرـالأـبـارـ، قـدـمـ بـغـدـادـ حـاكـمـ سـنةـ إـحدـىـ وـتـسـعـينـ وـسـتـمـائـةـ» (بنگرید: مجمع الآداب في معجم الألقاب، ج ۲، ص ۵۹۰؛ تلخيص مجمع الآداب، ج ۴، ص ۱۵۱).

۳. در این بقעה شجره‌نامه‌ای وجود دارد که در آن نسب امامزاده به شرح زیربیان شده است: «اسماعیل بن ابراهیم بن موسی بن عبداللطیف بن مرتضی بن شریف‌الدین علی بن فخرالدین حسن بن علاء‌الدین مرتضی بن فخرالدین حسن بن جمال‌الدین محمد بن حسن بن ابی زید بن قاضی علی‌الهادی بن ابی زید بن علی‌الکیاکی بن عبدالله بن قاضی‌القضات شرف‌الدین ابراهیم بن اسماعیل المتقنی بن جعفر صاحب بن عبدالله بن شرف‌الاشراف فخر‌العلویین القدوة في الفقه والحدیث والنسبة المحدث ابی عبدالله الحسین الاصغرین السید السجاد زین‌العابدین علی بن الحسین علی بن ابی طالب» (بنگرید: امامزاده‌ها و تربت برخی از پاکان و نیکان (جلد اول: تهران، شمیرانات و شهری)، کارگوهی بنیاد ایران‌شناسی، ص ۶۹).

۴. طایفه میراسماعیلی بر اساس شجره‌نامه‌های خود، نسب خود را به شرح زیربه یکی از نواده‌های امامزاده اسماعیل زرگنده می‌رسانند: «اسماعیل بن ابی‌الحسین مستجاب‌الدعوه بن مرتضی بن اسماعیل بن ابراهیم بن موسی بن عبداللطیف بن مرتضی بن شرف‌الدین علی بن فخرالدین حسن».

۵. طایفه میرمحمدی نسب خود را به یکی دیگر از نوادگان امامزاده اسماعیل می‌رسانند؛ بدین‌شرح: «میر محمد بن احمد بن اسماعیل بن جمال‌الدین بن کمال‌الدین بن اسماعیل بن ابراهیم بن موسی بن عبداللطیف بن مرتضی، بن شرف‌الدین علی بن فخرالدین حسن».

منابع

- ابن طقطقی، ۱۴۳۳ق/۱۳۹۰ش، *الاصلیل فی انساب الطالبین*، به تحقیق سید مهدی رجایی، ط ۲، قم: مکتبة آیة الله العظمی المرعشی النجفی الکبری.
- ابن عنبه، ۱۴۲۵ق/۱۳۸۳ش، *عمدة الطالب فی انساب آل ابی طالب*، به تحقیق سید مهدی رجایی، ط ۱، قم: مکتبة آیة الله العظمی المرعشی النجفی الکبری.
- ابن فوطی، بیتا، *تلخیص مجمع الاداب فی معجم الالقب*، به تحقیق مصطفی جواد، [بغداد]: وزارة الثقافة والإرشاد القومي.
- ابن فوطی (منسوب به)، ۱۴۲۴ق/۲۰۰۳م، *الحوادث الجامعه والتجارب النافعة فی المائة السابعة*، به تحقیق مهدی النجم، ط ۱، بیروت: دار الكتب العلمیة.
- ابن فوطی، ۱۴۱۶ق، *مجمع الاداب فی معجم الالقب*، به تحقیق محمد الكاظم، ط ۱، طهران: مؤسسه الطباعة والنشر ووزارة الثقافة والإرشاد الاسلامی.
- بنیاد ایران شناسی (کارگوهی)، ۱۳۸۸، امامزاده‌ها و تربت برخی از پاکان و نیکان (جلد اول: تهران، شیرانات و شهری)، تهران: بنیاد ایران شناسی.
- بنیاد ایران شناسی، ۱۳۸۹، شماری از بقعه‌ها، مرقدها و مزارهای استان‌های تهران و البرز، تهران: بنیاد ایران شناسی.
- طهرانی، آقابزرگ، *الذریعة الى تصانیف الشیعه*.
- طهرانی، آقابزرگ، *طبقات اعلام الشیعه*، ج ۸ (*الحقائق الراهنة فی المائة الثامنة*).
- فخر رازی (منسوب به)، ۱۴۱۹ق/۱۳۷۷ش، *الشجرة المباركة فی انساب الطالبیة*، به تحقیق سید مهدی رجایی، ط ۱، قم: مکتبة آیة الله العظمی المرعشی النجفی.
- قوچانی، عبدالله، ۱۳۶۷، «بررسی کتبیه آرامگاه علاء الدین»، در: اثر، شماره ۱۵ تا ۱۶، پاییز و زمستان.
- مستوفی، حمد الله، *نזהه القلوب*، تصحیح سید محمد دبیرسیاق، چاپ ۱.
- مروزی علوی، اسماعیل بن حسین، ۱۴۲۸ق/۱۳۸۵ش، *الفخری فی انساب الطالبین*، به تحقیق سید مهدی رجایی، ط ۲، قم: مکتبة آیة الله العظمی المرعشی النجفی الکبری.